

Unikaalne linnasenimetus

VILJA OJA

Linnased on olnud õllepruulimisel oluline komponent, et teraviljas sisalduvast tähtsast tekiks joogi kääritamiseks vajalikud suhkrud. Läänemeresoomlased tarvitasid õlut hiljemalt I aastatuhandel, nagu on järeldatud samatüvelistest sõnadest neis keeltes.¹ Seevastu linnaseid ei nimetata läänemeresoome keeltes ühtmoodi. Eestlased on juba vähemalt XVI sajandil linnaseid kodus teinud nii enda tarbeks kui ka mõisale. Linnaste valmistamise protsess algas odraterade mõnepäevase leotamise ja nõrutamisega. Paisunud ja pehmenenud terad asetati umbes 15–20 cm paksuse lademena põrandale õlgedega kaetult umbes nädalaks idanema ehk kasvama. Idanedes juurte ehk jalgadega ja idude ehk pulkadega kokku haakunud linnased hõõruti lahti ja pandi kuivama. Lõpuks tuulati terad puhtaks. Täpsemalt on linnaseid, nende valmistamist ja kasutust Eestis XVI–XX sajandil kirjeldanud Aliise Moora uurimuses „Eesti talurahva vanem toit” (vt nt Moora 1991: 7–14).

Nimetus *linnased* on käibel ainult eesti ja vadja keeles. Sõnaraamatus esineb see esmalt XVII sajandil. Lõunaeeesti murdel põhinevas Johann Gutsblaffi saksa-ladina-eeesti sõnastikus (1648) on sõnakuju *linnassit* ning põhjaeestimurdelises Heinrich Gösekeni saksa-ladina-eeesti sõnastikus (1660) *linnaxet*, *linnaxe jahwo*. Eesti murretes on sõna üldlevinud, kuigi saarte murdes uuem – sealne varasem nimetus oli *maged*.² Nii kirjakeeles kui ka murretes kasutatakse linnasenimetust harilikult mitmuse vormis. Põhja-Eesti alal esinevad variandid *linnased* (Kihnu *ljõnnasõd*), *linnassed*, *linnaksed*, läänemurdes ka *lennased* ja *lennassed*. Lõuna-Eestis on sõna mitmuslik kuju Mulgi ja Tartu murdes *linnase* või *linnasse*, Võru murdes *linnasõ?* ja *linnassõ?*. Nende kõrval leidub üksikuid teateid *lina*-tüvelistest sõnadest: Jämaja ja Kose murrakus *linaksed*, Kõpus *linassed* ja Võru murde lääneosas *linas(s)õ?* (täpsemalt vt EMS V: 247–248; EMSUKA). Ainsuslikku vormi *linnas(s)*, *lennas* või *linas(s)* on kasutatud vähe, peamiselt omastavas käändes liitsõna täiendosisena, nt *linnaseekstrakt* 'maltoosa', *linnasejahu* 'jahvatatud linnased', *linnaseleib* 'küpsutatud linnasepäts' või 'linnasejahu sisaldav leib', ja linnastega valmistatud joogid, *linnasejook*, *linnaseõlu* jt (EKSS 3: 145).

¹ Läänemeresoome õllenimetused: ee *õlu* ~ lv *võl*, vdj *õlud*, sm, krj *olut*, is, vps *olud* pärinevad kas germaani või balti tüvest (SKES II: 426; SSA 2: 264–265; EES: 629).

² Saaremaa, Muhu ja Pühalepa *maged* 'linnased', nagu ka liivikeelne vaste *ma'gded* on laenulise tüvega < algermaani **smakja*-, millest tulenes alamsaksa *smak* 'maik, maitse'. Sõna *mage* tähendus eesti kirjakeeles on 'maitsetu', aga selle vaste teistes läänemeresoome keeltes, sealhulgas liivi keeles, tähendab 'magus, maitsev' (SSA 2: 141; EES: 270).

Vadja keeles tarvitatakse sõna samuti harilikult mitmuses. Levinuim häälikkuju on *linnahsõd*, murdeti esinevad variandid *linnassõd*, *linnasõd*, *linnõsõd*, *l'innõsõd*. Ainsuslike vormidena on sõnaraamatus kirja pandud *linnaz* ja *linnõz* ning liitsõnad *linnazjalgad* 'linnaste idud (= eesti murdeis *linnase jalad*)' ja *linnazvesi* 'linnasevesi, virre' (VOT: 619). Varaseim viide eesti ja vadja vastete identsusele leidub XIX sajandist August Ahlqvisti koostatud vadja keele grammatikale lisatud sõnastikus (Ahlqvist 1856: 135). Eesti-vadja sõnatüve päritolu ei ole selge.

Eduard Ahrens esitas sõna *linnas* etümoloogilise vastena soomekeelse *linta* : *linnan*, mis soome vana kirjakeele sõnastikes esineb mingi toidu nimetusena (Ahrens 1843: 14, 40, 120; 1853: 156). Soome kirjakeele varaseim teade pärineb XVII sajandist: *musta linda* ladina- ja saksakeelse tõlkega „pulmentum piperatum, lumber, das Gepfeffert Mues” (VKS, Schroderus 1637: 36). XVIII ja XIX sajandil koostatud sõnaraamatutes on soome *linda* (~ *lindo*) tähendust seletatud kui 'liha- või kalasuuripiste, nn leivakõrvane; linnusööt; paksem kört nisu- või odrajahust; vasikate jook' ning lisatud näide „*pane lindoa pataan* = linda-mackarata; vasikanjuoma; ~ *ispinä*” (VKS, Juslenius 1968 [1745]: 188; VKS, Ganander 1997 [1787]: 492). Tänapäeva soome kirjakeele sõnaraamatutes (NS; PS) seda sõna pole. Samuti puudub *linta* selles tähenduses Soome murrete sõnaraamatus (SMS).

Jahukördi nimetus *linta* (~ *linda*) : *linnan* leidub aga karjala keeles. Sõna on laialt tuntud päriskarjala murretes, sealhulgas karjala keelesaarel Venemaal Tveri oblastis Tolmatšu ja Vesjegonski murrakutes, mille asukad eraldusid XVI sajandil ja XVII sajandi algkümnenditel. Seega on tegemist küllalt vana sõnaga. Karjala *linda* oli vedel puder või kört, mida valmistati ükskõik millisest jahust. Teravilja- (nt hirs-), herne- või kamajahu pandi kuuma vette, lisati soola ja piima ning keedeti, kuni jahu oli paisunud (KKS 3: 113; Punžina 1994: 139). Sama sõna tähistab püdelat toitu vene keeles Arhangel'ski ja Aunuse murdes ning Koola poolsaarel kujul *линда* mitm *линды* (dateeritud 1858) ning deminutiivse varjundiga *линдушк|а, -и* tähendusseletusega 'lahja nisu- ja tatrapuder' (SRNG 17: 49). Sealne kört, mis keedeti harilikult kalaleemest (harva ka põhjapõdraliha leemest), kuhu segati õige pisut jahu, olevat olnud üsna ebameeldiva välimuse ning maitsega. Jalo Kalima määratleb vene *линда* laenuks karjala keelest (< *linda*), mainides ühtlasi soome vastet *linta* (Kalima 1919: 152). Vene keele etümoloogiasõnaraamat toetub Kalima seisukohale, kinnitades, et vene sõna on laenatud karjala või soome keelest (Vasmer 1986: 498). Eesti ega vadja keeles karjala sõnale *linda* täpset häälikulist vastet pole.

Venelaste jutu järgi olla *linda* saamide toit ja saami sõna (SRNG 17: 49). Saami keelte sõnaraamatutest ma sellist toidunimetust ei leidnud. Häälikuliselt lähedane võiks olla põhjasaami *linddas*, kuid seletus ja muu täpsem teave selle sõna kohta puudub (Nielsen 1934: 531; Älgu). Karjala Tveri murdes võiksid *lind*-tüve tuletised olla ka omadussõna *lindžakka* 'püdel; veniv; tüma, soine' jt ning noomen *lindža* 'löga, pori' (KKS 3: 113; Punžina 1994: 140). Sel juhul oleks eelkirjeldatud toitade nimetamismotiiviks 'vedelavõitu püdel mass' vms. Karjala *linda* ei sobi meie linnasanimetuse vasteks häälikuliselt ega ka tähenduse või leviku poolest ning olemasoleva teabe alusel ei saa toetada Ahrensi oletust, et see pärineb eesti-vadja linnasanimetusega ühisest tüvest.

Kui *linnased* oleks algupärane eesti-vadja sõna, eeldaks, et samatüvelisi sõnu leidub neis keeltes rohkem kui ainult linnasenimetus. Julius Mägiste etümoloogia-sõnaraamatus on eesti sõna kirjas, kuid teave päritolu kohta puudub (EEW: 1321). Eesti uusim etümoloogiasõnaraamat esitab üksnes eesti ja vadja vasted samatüvelis-tena (EES: 242). Alo Rauna (2000: 76) etümoloogilises teatmikus on sõna *linnased* juurde lisatud viide, vrd *lina*. Eesti-liivi-vadja nimisõna *lina* peetakse kas vanavene või balti laenuks (EEW: 1316; EES: 241). Teoreetiliselt võiks mitmuslik *linnased* läh-tuda omadussõnast *linane*, kuid sellest on geminaadilisi variante leitud vaid kahes eesti murrakus: Hargla *linnanõ* ja Leivu *linnan*, mille mitmuse nimetav on *linadsõ* nagu kogu Võru murdes. Vadjakeelne omadussõna on harilikult *linain* 'linane', vaid Savokkala murdest on kirja pandud ka geminaadiline *linna|in* g -zõõ (VOT: 618). Selle põhjal ei saa väita, et *linnased* on otsetuletis eesti-vadja sõnast *lina*, vaid võiks kaaluda laenusuhteid.

Eesti- ja Liivimaal kaubeldi keskajal väga aktiivselt nii Riia, Novgorodi kui ka Pihkvaga, Tallinnas toimetasid transiiti hollandlased. Näiteks XIV sajandil veeti siit suurtes kogustes vilja välja ja sisse toodi eeskätt soola (vt nt Leimus 2001). Välis-maised ülesostjad käisid ka Eesti- ja Liivimaa laatadel ning mööda külasid, ostes talurahvalt kokku peamiselt põllusaadusi. Kuivad linnased säilivad hästi, mistõttu neid on samuti müüdnud ja kasutatud vahetuskaubana. Näiteks Tartumaa 1696. aasta kaubanduse aruande kohaselt olevat Koikküla mõisnik viinud 40 koormat linnaseid Riiga ning vahetanud soola vastu (Liiv 1934: 13). Pole teada, et võõramaistel kau-bitsejatel olnuks eesti ja vadja keelega sarnane linnasenimetus, aga kauplemisel on loomulikult vaja ostu-müügiobjekti ja selle omadusi täpsustada.

Linnased jagatakse vastavalt tüübile kaheks: valged linnased on ensümaatilisel aktiivsed, punased ensümaatilisel inaktiivsed. Linnasetüüp sõltub idandatud terade kuivatamise temperatuurist. Madalal temperatuuril kuivades jäävad linnased heledaks, soojas muutuvad tumedamaks, mida kuumem on kuivatuskoht, seda tumedamad linnased saadakse. (Jakovlev 2000) Linnaste värvus ja maitse sõltub ka teravilja liigist. Vanad eestlased tegid linnaseid odrast ja kuivatasid neid suhteliselt madalal temperatuuril, saades nõnda kõrgelt hinnatud heledad linnased.

Värvus ongi üks aspekt, milles linnaseid saab linaga võrrelda. Kontaktkeelte linanimetustest näib eesti-vadja linnasenimetusel olevat tähenduseseid vanavene keelega. Vanavene sõnal *лень* põhinev adjektiiv *льнян|ый*, -ая, -ое mitm *льняные*, *ленн|ый*, -ая, -ое mitm *ленные*, murdeis ka *льнястый* jt, tähendab ühtlasi 'linakarva valge' ja 'lina sarnane' ning linaseemneid on nimetatud *льница* ja *льняница* (Dal' 1955: 247–248; SRNG 16: 354). Vene murrete aines nendes sõnaraamatutes on kah-juks suhteliselt hiline, kajastades XIX–XX sajandi keelt ega luba teha järeldotsi varaste laenusuhete kohta. Ühtlasi tundub, et võõrkeelsete inimestega kauplemisel ei oleks eriti praktiline nimetada linnaseid teise kaubaartikli, nt linaseemnetega sarnaselt.

Häälkilisest küljest ja tähenduse poolest sobiks eesti-vadja linnasenimetuse doonorsõnaks paremini mingi tuletis vene verbist *лнить*.³ Vene keeles mär-

³ Vene verbil on samatüvelised vasted ukraina ja lõunaslaavi keelte kõrval lääneslaavi keeltes. Tüve kaugem päritolu pole selge, ent sellega on seostatud gooti sõna *aflinnan* 'ära minema; loo-vutama jms' (Vasmer 1986: 499).

gib sõna *линять* ühelt poolt tähendust 'luituma, pleekima, valastuma, tulitama' ning teiselt poolt 'sulgima; kestama; kestendama; karva ajama, murdekeeles ka 'kaduma, taanduma; kahanema vms' (SRNG 17: 51; VES). Selle tüvega adjektiivid *линявший, линущий, полинявший* jt kirjeldavad kahvatut või luitunud värvust, nt *линяющая краска* 'pleekiv ~ luituv värv' (Dal' 1955: 253; VES). Muuhulgas on adjektiiv *линущий, -ая, -е* tähendusvastetega 'блеклый, неяркий; линючий' värvuse kohta öelduna 1855. aastal kirja pandud ka eestlaste naabritelt Pihkva murdest koos kahvatut värvust kirjeldava lausega *Здешний цвет линущий* 'Siinne värv on luituv' (SRNG 17: 51). Vene-eesti sõnaraamatus on lisatud samast sõnast kõnekeelsed lühivormid: *линюч, линюча, линюче, линючи* 'luituv, pleekiv, tulitav' (VES). Räpina murrakus esineb sellest vene sõnast moodustatud verb *линнайтта* 'pleekima', milles laentüvele on lisatud võrumurdeline refleksiivsufiks ja infinitiivi tunnus *-итта* (Must 2000: 175). Laensõnu on meil teatavasti sageli mugandatud häälikuliselt suupäraseks ja vormiliselt oma keele sarnaseks. Näib olevat üsna tõenäoline, et unikaalne eesti-vadja linnasanimetus lähtub samuti laenulisest tüvest. Eelneva analüüsi põhjal võis *linnase* kõige sobivam laenuallikas olla vanavene verb *линять* või sellest tuletatud adjektiiv.

SÕNAVARAKOGUD

EMSUKA = Eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiiv Eesti Keele Instituudis.

VEEBIVARAD

Älgu-tietokanta. <http://kaino.kotus.fi/alg>

SMS = Suomen murteiden sanakirja. (Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30.)
<http://kaino.kotus.fi/sms>

VES = Vene-eesti sõnaraamat. <https://www.eki.ee/dict/ves>

VKS = Vanhan kirjasuomen sanakirja. (Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 38.)
<http://kaino.kotus.fi/vks>

KIRJANDUS

Ahlqvist, August 1856. Wotisk Grammatik jemte språkprof och ordförteckning. (Acta Societatis scientiarum Fennicæ V.) Helsingfors: [s.n.]

Ahrens, Eduard 1843. Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Reval: [s.n.]

Ahrens, Eduard 1853. Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes, Zweite umgearbeitete Auflage. Reval: Kluge und Ströhm.

Dal', Vladimir 1955. Tolkovyj slovar' živogo velikorussskogo jazyka. Kd 2 (I–O). Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovarej. [Владимир Даль, Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 2 (И–О). Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей.]

- EES** = Eesti etümoloogiasõnaraamat. Koost ja toim Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Peatoim I. Metsmägi. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012.
- EEW** = Julius Mägiste, *Estnisches etymologisches Wörterbuch*. Kd 1–12. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft, 2000.
- EKSS** = Eesti keele seletav sõnaraamat. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toim Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009.
- EMS** = Eesti murrete sõnaraamat. Kd I–VII (A–P). Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1994–2020.
- Ganander, Christfried 1997 [1787]**. *Nytt Finskt Lexicon*. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 676. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 95.) Toim Liisa Nuutinen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Gutslaff, Johannes 1648**. *Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam*. Dorpati Livonorum: Excudebat Johannes Vogel. <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:100419> (19. IV 2021).
- Göseken, Heinrich 1660**. *Manuductio ad Linguam Oesthonicam*. *Anführung Zur Öhstnischen Sprache*. Bestehend nicht alleine in etlichen præceptis und observationibus. Sondern auch in Verdolmetschung vieler Teutschen Wörter. Reval: Adolph Simon. <http://www2.kirmus.ee/graf/index.php?ID=243> (19. IV 2021).
- Jakovlev, Tormis 2000**. Sõnake eesti õlletraditsioonist. <http://www.beerguide.ee/ajalugu.html> (19. IV 2021).
- Juslenius, Daniel 1668 [1745]**. *Suomalaisen sana-lugun coetus*. Henrik Gabriel Porthanin kappaleen välilehtiin ja sivuihin tehdyt lisäykset. Näköispainos. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 288.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kalima, Jalo 1919**. *Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen*. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 44.) Helsinki: Société Finno-Ougrienne.
- KKS** = Karjalan kielen sanakirja. Kd 3 (L–N). (*Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1983.
- Leimus, Ivar 2001**. Eesti majandusajaloo historiograafiast. *Keskaja kaubandus*. – Ajalooline Ajakiri, nr 1/2, lk 26–46.
- Liiv, Otto 1934**. *Maakaubandusest ja ülesostust Eestis Rootsi aja lõpul*. – Ajalooline Ajakiri, nr 1, lk 1–16.
- Moora, Aliise 1991**. Eesti talurahva vanem toit II. Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. Tallinn: Valgus.
- Must, Mari 2000**. Vene laensõnad eesti murretes. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Nielsen, Konrad 1934**. *Lappisk Ordbok*. Kd 2 (G–M). Oslo: Aschehoug.
- NS** = Nykysuomen sanakirja. Kd 3 (L–N). Toim Matti Sadeniemi. Helsinki–Porvoo: WSOY, 1954.
- PS** = Suomen kielen perussanakirja. Kd 2 (L–R). (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55.) Peatoim Risto Haarala. Helsinki: Valtion painatuskeskus, 1992.
- Punžina, Aleksandra Vasil'evna 1994**. *Slovar' karel'skogo jazyka*. (Tverskie govory.) Karel'skij naučnyj centr Rossijskoj Akademii Nauk. Institut jazyka, literatury i istorii. Petrozavodsk:

- Karelija. [Александра Васильевна Пунжина, Словарь карельского языка. (Тверские говоры.) Карельский научный центр Российской Академии Наук. Институт языка, литературы и истории. Петрозаводск: Карелия.]
- Raun, Alo 2000.** Eesti keele etümolooiline teatmik. 2. trükk. (Maarjamaa taskuraamat 19.) Brampton: Maarjamaa, Tartu: Johannes Esto Ühing.
- Schroderus Ericus 1637.** Lexicon Latino-Scondicum. Holmiae.
- SKES** = Y. H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Suomen kielen etymologinen sanakirja. Kd II. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Tutkimuslaitos „Suomen suvun” julkaisuja III.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1958.
- SRNG** = Slovar’ russkih narodnyh govorov. Kd 16 (Kudelja–Lesnoj); Kd 17 (Lesnokamenyj–Masleničat’). Leningrad: Nauka, 1980, 1981. [Словарь русских народных говоров. Вып. 16 (Куделя–Лесной); Вып. 17 (Леснокаменный–Масленичать). Ленинград: Наука, 1980, 1981.]
- SSA** = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. Kd 2 (L–P). (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Peatoim Ulla-Maija Kulonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1995.
- Vasmer 1986** = Maks Fasmer, Ètimologičeskij slovar’ russkogo jazyka. Kd 2 (E–Muž). Tlk O. N. Trubačeva. Moskva: Progress. [Макс Фасмер, Этимологический словарь русского языка. Т. 2 (Е–Муж). Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Москва: Прогресс.]
- VOT** = Vadja keele sõnaraamat. Vad’d’a tšeelee sõna-tširja. Словарь водского языка. Toim Silja Grünberg. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013.

Vilja Oja (snd 1945), PhD, Eesti Keele Instituudi vanemleksikograaf (Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn), vilja.oja@eki.ee

A unique term for malt

Keywords: etymology, Estonian, Votic, Old Russian loanword

In Estonian and Votic malt is called *linnas*, mostly used in the plural form *linnased*. The term is general in the dialects of both languages. Literary Estonian knows the word since the 17th century. The origin of the word stem is unclear. It cannot be rooted in a genuine Estonian-Votic material as there are no words of a similar stem in either language. Nor are there credible cognates in other Finnic languages. This is why attention has been turned to possible loan relationships.

In medieval times Estonia and Livonia were in active trade with Riga, Novgorod and Pskov. Foreign wholesale traders also visited local villages, mainly buying grain, but also malt, which is well preserved when dried. There being no common terms for malt in the contacting languages the merchants could resort to a descriptive approach. One important aspect in defining the variety of malt is colour. Old Esto-

nians used to make malt from barley, which when dried at a relatively low temperature resulted in highly valued pale malt.

Of contact languages, the Estonian-Votic word for malt has semantic associations with Old Russian. The Russian verb *линять* means, on the one hand, 'fade, bleach, lighten' and, on the other hand, 'moult, slough, scale, shed off hair'; in dialects also 'vanish; diminish etc.'. Adjectives of the same stem such as *линявый*, *линуций*, *полинявший* etc., which refer to a pale or faded colour, have also been recorded from the Pskov dialect spoken in an area adjacent to Estonians. Consequently, the loan source of *linnas* can well be the Old Russian verb *линять* or an adjective derived thereof.

Vilja Oja (b. 1945), PhD, Institute of the Estonian Language, Senior Lexicographer (Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn), vilja.oja@eki.ee